

ПІДДУБНИЙ Олексій Юрійович

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України
(м. Київ, Україна)

НОВІ ВИКЛИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ У ЗАХИСТІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ПРОТЯГОМ ВОЄННОГО СТАНУ

Питання захисту приватних прав у період збройного конфлікту залишається надзвичайно складним і водночас фундаментальним для правової системи будь-якої демократичної держави. Приватні права є базовим інструментом самореалізації особистості, економічної участі, створення сім'ї, інвестування, а отже — і формування розвиненого суспільства загалом. В умовах війни, коли першочерговими стають безпека, оборона, збереження державного суверенітету, ризик звуження простору приватної автономії зростає у рази. І ми з вами часто спостерігаємо випадки порушення права на почуття власної гідності, на повагу до особистості і її базових прав і потреб.

Водночас практика України переконливо доводить: саме в період збройної агресії захист приватних прав набуває стратегічного значення, оскільки без нього неможливо ані зберегти довіру громадян до держави, ані забезпечити сталий розвиток після завершення воєнних дій.

Майнові права, зокрема право власності, виявилися найбільш уразливими до збройної агресії, після звичайно найфундаментальнішого права на людське життя.

Йдеться не лише про безпосереднє знищення житла, підприємств, інфраструктури, а й про порушення юридичної визначеності права: тривалу втрату доступу до реєстрів, неможливість реалізувати свої права на укладення цивільно-правових договорів, відсутність підтверджувальних документів, фізичну неможливість реалізувати право володіння і розпорядження майном у зонах бойових дій або тимчасової окупації. Право на землю, як ключовий актив українського населення, також зазнає значних обмежень: сотні тисяч гектарів сільськогосподарських земель заміновано, частина перебуває під

окупацією або не може бути використана через руйнування інфраструктури. Земля, як об'єкт довгострокового володіння і передавання у спадщину, вимагає не лише фізичної реабілітації, а й відновлення юридичної стабільності: нотаріального посвідчення, спадкування, кадастрового обліку, державної реєстрації.

Паралельно з цим, правовий режим нерухомості — як житлової, так і комерційної — стикається з новими викликами. Інвестори, у тому числі міжнародні, які бажають увійти в ринок після війни, потребують чітких гарантій збереження інвестицій. Це можливо лише за умови законодавчої передбачуваності, ефективного захисту права власності, стабільності системи реєстрації речових прав та нотаріальної практики. Право на майно є не лише індивідуальним інтересом, а й індикатором правової системи загалом: якщо держава не здатна гарантувати фізичне і юридичне збереження активів, довіра до її правової системи втрачається на всіх рівнях.

Трансакційні витрати, тобто витрати на укладення, забезпечення та виконання договорів, а також на захист і підтвердження прав, є ключовим фактором, що визначає ефективність приватноправового обігу. У воєнний та післявоєнний період їх зростання є особливо небезпечним, оскільки ускладнює доступ до правосуддя, знижує мотивацію до інвестування, уповільнює укладення угод і стимулює тінізацію економічних відносин. В умовах високої юридичної та фізичної невизначеності громадяни й бізнес змушені витрачати більше ресурсів на юридичний супровід, страхування ризиків, оформлення нотаріальних дій, підтвердження своїх прав у судовому порядку. Така ситуація не лише знижує швидкість правового обігу, а й підриває довіру до правової системи загалом. Тому одним із ключових завдань законодавця є зменшення трансакційних витрат шляхом запровадження прозорих і стандартизованих процедур, цифровізації реєстрів, спрощення доказової бази та створення передбачуваних правових режимів для дій в умовах надзвичайних ситуацій. Це забезпечить ефективність відновлення країни, зміцнить правовий порядок і сприятиме економічному зростанню.

Надмірне податкове навантаження в умовах післявоєнного відновлення створює значні ризики для реалізації цивільних прав, зокрема права на підприємницьку діяльність, володіння і розпорядження майном, свободу укладення договорів. У ситуації, коли економічні суб'єкти щойно виходять із режиму виживання, фіскальний тиск може мати демотиваційний ефект: зменшується кількість інвестицій, уповільнюється укладення нових зобов'язань, обмежується попит на нерухомість і землю, ускладнюється передача та відновлення майна. У цивільно-правовому аспекті це призводить до скорочення активного обігу, підвищення частки неформальних домовленостей, зростання кількості правовідносин без належного юридичного оформлення. Податковий тиск, який не враховує реальну економічну здатність платника, вступає у суперечність із принципами пропорційності й правової визначеності, що є базовими для сучасного приватного права. Тому податкова політика має бути збалансованою, спрямованою не лише на наповнення бюджету, але й на стимулювання правової активності, інвестиційної ініціативи та відновлення приватноправової архітектури суспільства.

Правове регулювання замороження банками готівкових коштів фізичних осіб у разі наявності підозри в їх зв'язку з тероризмом чи його фінансуванням передбачає автоматичне застосування обмежувальних заходів без попереднього повідомлення клієнта та без судового рішення. Такий підхід, хоча і продиктований вимогами фінансової безпеки та імплементацією міжнародних стандартів FATF, водночас створює потенційний ризик порушення базових конституційних принципів, насамперед — принципу презумпції невинуватості та гарантії недоторканності власності. За відсутності судового контролю або незалежного механізму перегляду рішень про замороження, особа фактично може бути позбавлена доступу до своїх активів на невизначений строк, без чітких процедурного захисту або права на апеляцію. Це ставить під загрозу реалізацію низки цивільних прав — права на власність, право на укладення угод, здійснення підприємницької діяльності. У разі помилкової підозри або зловживання повноваженнями з боку банку чи

уповноважених органів особа не матиме належної можливості захистити свої інтереси, що суперечить принципам правової держави. Отже, навіть у сфері боротьби з фінансуванням тероризму має бути забезпечений баланс між безпековими цілями та фундаментальними правами людини, зокрема через законодавче встановлення процесуальних гарантій, судового нагляду та можливості оскарження обмежувальних заходів.

Вибірковістю, а то і просто дивними схемами грішать і норми законів, якими передбачаються пом'якшення для підприємців щодо податкових виплат та боржників за цивільними зобов'язаннями. Наведу один приклад. Є Закон України Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану

Підпункт 9.2. пункту 9 підрозділу 8 Платниками єдиного податку третьої групи можуть бути фізичні особи - підприємці та юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 10 мільярдів гривень. Коментарі як то кажуть – зайві.

Перехідні положення Закону України «Про виконавче провадження» - спостерігаю за динамікою, якщо спочатку нотаріусів просто «відлучили» від вчинення виконавчих написів, то потім дозволили їм робити це, але тільки не з кредитними договорами, що не посвідчені нотаріально. При чому з іншими договорами, що не посвідчені нотаріально, як виявляється, можна. І тому подібними , клаптиковими, половинчастими рішеннями, або вигідними конкретним економічним гравцям, а не звичайним людям, наповнені відповідні нормативно-правові акти.

Окремо слід зосередитися на питанні цифрових речей і віртуального майна. Активність людей у віртуальній сфері зростає, цінність відповідних створених і ній активів стає інколи вищою за інше майно, яким володіє людина. У 2023 році Цивільний кодекс України зазнав важливої зміни — було введено статтю 179-1, яка закріпила правову категорію цифрової речі. Цей крок варто

розцінювати як знаковий у контексті наближення до європейських правових стандартів.

Проте сам факт визнання цифрової речі потребує доповнення у вигляді процесуальних механізмів захисту таких прав, процедур ідентифікації власників, правил передачі, спадкування, забезпечення відповідного реєстру або системи верифікації.

Права зобов'язального характеру — насамперед договірні зобов'язання — також масово порушуються в умовах воєнного стану. У багатьох випадках виконання договору стає фактично неможливим через втрату логістики, пошкодження об'єкта договору, зміну економічних умов або навіть втрату сторони як суб'єкта. У цьому контексті потребують розвитку як інститут форс-мажору, так і механізми медіації, тимчасового зупинення зобов'язань, реструктуризації боргу. Законодавство має передбачити умови справедливого перегляду договорів без визнання сторони недобросовісною, якщо порушення зумовлене виключно воєнними обставинами.

Окремою категорією є порушення прав інтелектуальної власності. В умовах масової міграції, втрати фізичного доступу до носіїв творів, викрадення активів із музеїв, наукових інституцій та підприємств — постає завдання відновлення авторських прав, прав на торговельні марки, патенти, технічну документацію. Це передбачає як національні механізми реєстрації втрачених прав, так і міжнародну співпрацю з відповідними організаціями.

Ситуація з реєстрацією прав інтелектуальної власності в аграрній сфері, яку представляє наш університет є вкрай не вигідною для вітчизняних селекціонерів, адже Україна зобов'язана приймати до реєстрації іноземні сорти без відповідної експертизи, а іноземні країни не мають такого обов'язку щодо сортів вітчизняної селекції

Проблематика персональних даних і приватності в умовах війни є надзвичайно гострою. Військові дії обумовлюють підвищений контроль: перевірки, фіксацію біометричних даних, доступ до пристроїв. Водночас таке втручання має бути врівноважене прозорими процедурними гарантіями,

чітким строком зберігання даних, обмеженою метою їх використання. Законодавство має передбачити відповідальність посадових осіб за перевищення повноважень у сфері збору персональних даних, а також механізми оскарження таких дій в адміністративному або судовому порядку. Довіра до інституту захисту персональних даних — це один із маркерів демократичної правової держави, навіть у часи війни.

Проте слід констатувати ерозію захисту персональних даних громадян, перетворення суми корисних для людини технологій на дещо подібне до електронного концтабору, де не маєш можливості вияснити, ким і коли прийнято помилкове рішення, яке миттєво позбавляє людину можливості користуватись своїм майном, грошима на рахунках, навіть на оперативну сплату того ж самого судового збору, який потрібен для оскарження і призупинення дії неправомірних рішень.

Реформування цивільного законодавства України у світлі вищенаведених викликів є невідкладним завданням. Цивільний кодекс України, прийнятий у 2003 році, формувався в умовах стабільності і не враховував сценаріїв системної загрози як для держави, так і для приватного обігу. Необхідно внести зміни, що враховуватимуть правовий режим речей і зобов'язань у воєнний і післявоєнний період. Йдеться про необхідність закріплення категорій воєнного форс-мажору, обмеженого права власності, спрощеного порядку відновлення прав, а також процедур фіксації завданої шкоди як факту, що породжує зобов'язання відшкодування. Цивільне право має бути адаптоване до надзвичайних умов, не втрачаючи при цьому власної аксіологічної сутності — захисту особи як самостійного і відповідального суб'єкта правовідносин.

У повоєнний період головним завданням стане відновлення довіри до держави через ефективний захист приватних прав. Це включатиме створення національної системи компенсації завданих збитків, спрощення порядку підтвердження прав на нерухомість, спадщину, частки у статутних капіталах. Інвесторам, які бажатимуть долучитися до відбудови, має бути гарантовано не

лише законодавчий захист, а й доступ до арбітражу, прозорих процедур реєстрації прав, страхування політичних і воєнних ризиків. Земельні ділянки, зокрема в містах і навколо них, потребуватимуть оновлення кадастрових записів, а договори оренди — поновлення на підставі фактичного володіння, оскільки багато договорів не були пролонговані через об'єктивні перешкоди.

Таким чином, війна як надзвичайна подія висвітлює і прискорює необхідність глибокої модернізації приватного права. Йдеться не лише про екстрене реагування, а й про системне переосмислення ролі держави у захисті приватної автономії, прав власності, зобов'язань, персональних даних. Впровадження новітніх правових конструкцій, цифрових реєстрів, прозорих механізмів компенсації, відновлення доступу до прав — усе це формує майбутню архітектуру українського права як посткризового, але гнучкого, інтегрованого в європейський простір і спрямованого на захист особи як найвищої соціальної цінності.

В цьому контексті є важливі застереження. Головною небезпекою є провалювання в безодню ігнорування приватноправового дискурсу на тій підставі, що мовляв, війна не час для реалізації прав особистості у приватній сфері, суспільство потребує мобілізації, згуртованості і готовності до відсічі. В той же час, у міру того, як держава, еліти будуть під приводом війни чинити прихований наступ на приватні права, ми будемо поступово перетворюватись на щось подібне до тих, на кого ми б ніколи не хотіли перетворюватись.

Дане протистояння розпочалось як протистояння ціннісних систем демократії і авторитаризму, і тільки якщо ми будемо послідовно відстоювати наші цінності разом з нашими територіями, боротьба і за території і за уми людей, які на них живуть, буде мати сенс ствердження України як незалежної, соціальної, правової держави.

Міністерство освіти і науки України
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Юридичний факультет
Кафедра цивільного та господарського права

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

тези доповідей учасників III Міжнародної науково-практичної конференції
присвяченої 127 річниці заснування Національного університету біоресурсів
і природокористування України
(м. Київ, 15 травня 2025 р.)

Київ 2025

За зміст та якість матеріалів відповідальними є автори публікацій.

Актуальні питання приватноправового регулювання в умовах євроінтеграції: тези доповідей учасників III Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 127-річниці заснування Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, 15 травня 2025 року.) / За заг. ред. проф. О.Ю. Піддубного. Київ, 2025. 234 с.

У збірнику розміщено тексти наукових доповідей, присвячених дослідженню актуальних питань у сфері приватного права в Україні та перспектив його розвитку і вдосконалення в контексті євроінтеграції.

Розраховано на науковців, викладачів, аспірантів та здобувачів наукового ступеню, а також суддів, адвокатів та практикуючих юристів, спеціалістів у сфері приватного права.